

Thomas K. Madsen : "Det Ufærdige"

Forord

Bilag til politisk
aktionsteori
Forlag Hans Reitzel, København, 1973.

I denne bog har jeg samlet fire artikler om politisk aktionsteori. Jeg har kaldt artiklerne for »arbejdsnotater« for at tilkendegive, at de ikke er tænkt som færdige produkter, men som arbejder som jeg – og forhåbentlig andre – vil følge op senere.

Arbejdsnotaterne har en vis sammenhæng med hinanden. De behandler alle sider ved og vanskeligheder knyttet til det jeg kalder for »ophævende« politisk virksomhed. Specielt vil jeg nævne, at den teoretiske drøftelse i det første arbejdsnotat – som jeg har kaldt »Det ufærdige« og som også har givet bogen dens titel – følges op og konkretiseres i de efterfølgende notater. Notatet om »Det ufærdige« bør derfor ikke læses isoleret fra de øvrige arbejdsnotater. De øvrige notater – f. eks. »Om organisering blandt de udstødte« – kan i større grad læses uafhængigt af hinanden og af notatet om »Det ufærdige«.

Arbejdsnotatet »Om organisering blandt de udstødte« – som er det længste notat i bogen – fremstiller blandt andet i store træk udviklingen af fangestrejker og »forhandlingerne« mellem fanger og fængselsmyndigheder i Sverige. En del tilsvarende stof fra Norge er også taget med. Materialet fra Sverige ville ikke have været så fyldigt, hvis jeg ikke havde haft anledning til selv at overvære en af forhandlingsrunderne mellem fanger og myndigheder. Jeg vil takke de svenske fangers delegater for tilladelse til ikke alene at overvære selve forhandlingerne, men også til at deltage i deres egne interne diskussioner i forbindelse med forhandlingerne. Jeg vil endvidere takke Den Kgl. Kriminalforsorgsstyrelse og repræsentanterne for personaleorganisationerne for en tilsvarende tilladelse til at overvære forhandlingerne. Det vil fremgå af det følgende, at jeg stiller mig kritisk til de svenske fængselsmyndigheders behandling af fangestrejkerne og forhandlingerne. En blottæggelse af de kritisable forhold ville ikke have kunnet blive så udførlig hvis ikke den nævnte tilladelse fra de svenske myndigheder var blevet givet.

I forbindelse med samme arbejdsnotat vil jeg rette en speciel tak

til KRUM – Riksförbundet för Kriminalvårdens Humanisering, for deres usædvanlige åbenhed og villighed til at give mig nødvendigt og vigtigt materiale.

Under hele arbejdet har jeg haft hjælp og støtte af en række personer i det faglige og kriminalpolitiske miljø hvor jeg færdes. Det er umuligt at nævne alle, men foruden at rette en generel tak til medarbejdere i KROM, Norsk forening for kriminalreform, for den kontinuerlige inspiration jeg har fået fra dem, er det naturligt at nævne specielt dem som har drøftet selve manuskriptet – eller dele af det – med mig: Ole Jakob Bae, Kirsti Coward, Stig Edling, Göran Elwin, Fridtjof Feydt, Ted Hanisch, Sten Heckscher, Karin Heffermehl, Sam Kjenne, Wiggo Røine, Aslak Syse og Odd Wormnæs. De er ikke ansvarlige for nogen fejl, men for samtaler som var meget nyttige for mig.

Oslo, 22. september 1971.

Thomas Mathiesen

I Det ufærdige

1. Indledning

Det er efterhånden blevet min tro, at alternativet ligger i det ufærdige, i skitsen, i det som endnu ikke er blevet til. Det »færdige alternativ« er »færdigt« i dobbelt forstand.

Dette synspunkt har – hvis det er rigtigt – betydelige konsekvenser for det politiske liv. Det betyder, at ethvert forsøg på at ændre en gældende ordening til noget helt færdigt udformet andet er dømt til at mislykkes: I selve færdiggørelsen ligger en tilbagevenden til det gamle. Jeg tænker vel at mærke her på ændring og tilbagevenden i *struktur*. En gældende ordening ændres i struktur, *mens* den går ind i det nye. Dette var oraklernes betydning: De gav skitser som indgang til det nye, ikke svar. Det er psykoterapiens betydning. I oraklernes og psykoterapeutens skitser til henholdsvis den spørgende og til patienten – i selve det kun at give skitser – ligger deres alternativ.

En gældende ordening ændres i struktur, *mens* den går ind i det nye. Det politiske spørgsmål bliver da, hvordan dette »mens« skal påbegyndes, hvordan skitsen skal startes, hvordan den skal sættes i gang.

Det andet spørgsmål, som politisk er næsten lige så centralt, er spørgsmålet om hvordan skitsen kan opretholdes som skitse eller i hvert fald forlænges i livet som skitse. Der ligger et enormt politisk pres i retning af at afslutte skitsen til en færdig tegning, og dermed afslutte produktets vækst. Hvordan kan dette undgås, eller i hvert fald udsættes? Svaret på spørgsmålet kræver en ny forståelse af de sociale kræfter, som arbejder for færdiggørelsen.

I begge spørgsmål danner *ophævelsen* en »rød tråd«. Ophævelsen er selve udgangspunktet.

Jeg vil i det følgende først nærmere forklare, hvorfor alternativet ligger i det ufærdige. Derefter vil jeg nærme mig de to spørgsmål som blev nævnt ovenfor: Det ufærdiges påbegyndelse og videreførelse. Jeg vil næppe trænge til bunds i disse problemer, men håber at kunne give nogle antydninger.

2. Det ufærdige som alternativ

Alternativet er »alternativ« i den udstrækning det ikke bygger på det gamle systems præmisser, men på egne præmisser som på et eller flere punkter *modsiges* systemets. Modsigelsen er altså et nødvendigt element i alternativet. Modsigelsen går på mål, eventuelt på midler sammen med mål.

Alternativet er »alternativ« i den udstrækning, det *konkurrerer* med det gamle system. En ordning, som ikke konkurrerer med det gamle system, som det ikke er aktuelt for medlemmerne af det gamle system at sætte i stedet for det gamle system, er ikke alternativ. Jeg præciserer, at konkurrencebegrebet tager udgangspunkt i det på forhånd tilfredse systemmedlems subjektive standard, når det konfronteres med en opposition. Den politiske opgave består i at afdækkes for medlemmerne det utilstrækkelige i at være tilfreds med systemet, hvilket vil sige at oppositionen bliver konkurrerende. Dette er tilfældet, hvad enten medlemmet det drejer sig om er på toppen eller i bunden af systemet. Ofte vil dem, man forsøger at henvende sig til, være på bunden, fordi man anser disse for at være mest mobiliserbare for faktisk politisk handling.

Hovedproblemet ligger i at opnå kombinationen af *modsigelse og konkurrence*; i at undgå at modsigelsen bliver ikke-konkurrerende og at konkurrencen bliver enighed. Hovedproblemet ligger i at opnå *den konkurrerende modsigelse*.

En opposition kan forsøge at bringe et budskab som er (1) fremmed og (2) udformet.

At et budskab er »fremmed« vil i det følgende sige, at budskabet faktisk ikke hører til i, ikke er integreret eller indvævet i det gamle system. Det modsatte af fremmedhed vil i det følgende være »indvævet«: det budskab man forsøger at formidle har faktisk allerede sin definerede, indvævede plads i den gamle tænkning.

At et budskab er »udformet«, vil i det følgende sige, at konsekvenserne af budskabets praktiske iværksættelse er tilnærmelsesvis klarlagt. Det modsatte af udformethed vil i det følgende være »antyd-

hed«: konsekvenserne af budskabets praktiske iværksættelse er endnu ikke afklaret.

Oppositionen, som taler (1) fremmed og (2) udformet, bringer altså et budskab, som (1) ikke hører til i, ikke er integreret i det gamle system, og som (2) samtidig er klarlagt med hensyn til konsekvenserne af dets praktiske iværksættelse. Denne oppositionens modsigelse står i fare for at blive ikke-konkurrerende. Fordi det er klart – hævet over enhver tvivl – at budskabet i sin iværksættelse ikke tilhører det gamle system, kan det tilfredse medlem af det gamle system afskrive budskabet som uaktuelt for sig selv og systemet, som irrelevant, som noget der ikke »har med« systemet at gøre. Oppositionens modsigelse kan afskrives som værende permanent »udenfor«, og dermed sættes til side, fordi det er utvivlsomt, at budskabet ikke tilhører det system, man har etableret.

Budskabet, som er fremmed og udformet, indeholder altid en modsigelse, men den bliver let ikke-konkurrerende. Beskrivelsen er naturligvis ideal-typisk. Visse dele af den marxistisk-leninistiske opposition er muligvis et eksempel som nærmer sig ideal-typen. Lad os et øjeblik se på den modsatte yderlighed: budskabet med et indhold som faktisk er integreret eller indvævet i det gamle system, men hvor budskabet kun er antydnet, således at konsekvenserne af dets iværksættelse ikke er klarlagt. Dette budskab vil ikke så let blive afskrevet som konkurrenceudygtigt: fordi det ikke er afklaret, hvad det vil føre til, kan man ikke uden videre tilsidesætte det. Men samtidig modsiges budskabet jo ikke det bestående. Faktisk er det indvævet i, og derfor i overensstemmelse med det gamle systems præmisser. Budskabet udgør altså totalt set, hvad man kan kalde en »konkurrerende enighed«. Kan vi finde noget eksempel som tilnærmer sig en sådan sammenstilling af egenskaber?

Måske kan »den filosoferende konservative« give et tilnærmet eksempel på hvordan det indvævede og antydede budskab danner en »konkurrerende enighed« – konkurrencebegrebet stadig defineret ud fra det tilfredse systemmedlems synspunkt. Den roligt piberygende, reflekterende statsadvokat i lørdagsinterviewet i middagsavisen vil være et *case-iu-point*. Intet nyt bliver sagt, men det gamle siges på en sådan måde, at man får indtryk af interessant dybde. Der konkurreres – om ingenting.

Jeg har ovenfor først talt om, hvordan modsigelsen kan blive ikke-konkurrerende (fordi den er udformet), og derefter om hvordan enigheden kan blive konkurrerende (fordi den kun er antydet). Det vi søger er alternativet, den konkurrerende modsigelse. Det væsentlige her er, at ingen af de to nævnte tilfælde åbner for alternativer.

Logisk gives der to yderligere hovedmuligheder.

Den første er det indvævede og udformede budskab. Om det indvævede og udformede budskab er der for det første det at sige, at det ikke bringer noget nyt. Budskabet udgør, hvad vi kan kalde for en ikke-konkurrerende enighed. Den flinke, reproducerende eksamenskandidat er vel skoleeksemplet. Denne eksamenskandidat åbner ikke for noget alternativ. Hans eksamensbesvarelse indeholder ingen modsigelse, og heller ikke noget budskab som opleves som konkurrerende. Den indeholder kun flid. Det sociologisk betydningsfulde er, at betydelige dele af vort samfundsliv består af en sådan reproduktion eller enighed som ikke konkurrerer, iblandet nogle filosoferende statsadvokater.

Tilbage er det fremmede og antydede budskab. Her foreligger faktisk en modsigelse. Og samtidig foreligger endvidere konkurrence. Modsigelsens uafklarethed for så vidt angår de videre konsekvenser bevirker, at (det tilfredse) systemmedlem ikke kan slå sig til ro med at modsigelsen sikkert er udenfor. Modsigelsen og konkurrencen forenes — i alternativet.

Dette er samtidig definitionen på »det ufærdige«. Det fremmede og udformede budskab er nok ufærdigt for så vidt som det står udenfor det etablerede — empiriske og prøvede — system, men det er samtidigt færdigt for så vidt som dets endelige konsekvenser er klarlagt. Det indvævede og antydede budskab er faktisk færdig-prøvet, selv om dets konsekvenser ikke er klarlagt. Det indvævede og udformede budskab er færdig i dobbelt forstand: Det er faktisk færdig-prøvet, og dets konsekvenser er til og med klarlagt på papiret. Det fremmede og antydede budskab er imidlertid ufærdig både i den forstand, at det endnu ikke er prøvet og i den forstand, at dets konsekvenser endnu ikke er klarlagt. Alternativet er dermed for så vidt den dobbelte negation af den færdig udformede verden.

Og alternativet modsiger vulgæropfattelsen af Wittgensteins afslutningsord i »Tractatus«: »Hvad man ikke kan snakke om, derom må

man tie.« Vulgæropfattelsen af denne udtalelse, som jeg opfatter som positivismen — det prøvede og udformede — i en nøddeskal, påstår så vidt jeg kan se, at man simpelthen må tie, dersom man ikke taler enten (1) fremmed og udformet, (2) indvævet og antydet, eller (3) indvævet og udformet. Men dermed er alternativet også udelukket: (1) enten forkastes det afvigende som ikke-konkurrerende, (2) eller man indfører noget, som kun tilsyneladende er afvigende, eller (3) man gentager kun det bestående. (I det første tilfælde forholder man sig i konsekvenserne positiv til det bestående.) Af Wittgensteins positivistiske efterfølgere får man ikke lov til at tale fremmedartet og antydningvis, da må man hellere tie. Det er imidlertid afgørende at insistere på denne fjerde mulighed, og i denne forstand være negativ snarere end positiv; det er afgørende ikke at tie om det, man ikke kan snakke om; det er afgørende at tale ufærdig.

Men det er meget vanskeligt. De kræfter, man skal slås imod, skal jeg komme tilbage til. Først må jeg give nogle konkrete eksempler på det (dobbelte) ufærdige, og dermed det alternative.

Kærligheden er et ufærdigt forhold. I sin ufærdighed er kærligheden grænseløs. Vi ved ikke, hvor den fører os hen, vi ved ikke, hvor den standser; det er på disse måder den er uden grænser. Den ophører, er færdig, når den er udprøvet, og når dens grænser er afklaret og bestemt — færdig optrukket. Den repræsenterer et alternativ til »det bestående«: til tilværelsen som resigneret ensom eller rutineret gift. Den resignerede ensomhed og det rutinerede ægteskab er ikke alternativer i forhold til hinanden. Både modsigelsen og konkurrencegraden er lav, hvis den i det hele taget er til stede. (Men den ufærdige ensomhed, hvor man er på vej til noget, og hvor grænser ikke er sat, kan absolut være et alternativ — modsigende og konkurrerende — til det rutinerede ægteskab.)

Behandlingseksperimentet under tilblivelse er en ufærdig ordning. Heller ikke dette er integreret og heller ikke dette har grænser; hvor snævert eller vidt grænsen kan komme til at gå er ikke afklaret. Selve tilblivelsen, processen i udviklingen af projektet, er alternativ til bestående ordninger — til for eksempel sygehus og fængsler. I sin tilnærmede grænseløshed modsiger og konkurrerer forsøget med bestående ordninger. Det er nærmest ligegyldig hvad man bygger ind i forsøget i form af konkret »behandlingsmetode« m. v.; det vigtigste er

selve udviklingsprocessen. Erfaringen viser da også, at når »pionertiden« i behandlingseksperimentet er færdig, når spørgsmålene er borte og grænserne sat, og videreførelse for videreførelsens skyld er problemet da er også det nye eksperiment indkorporeret i det bestående. Det mærkelige er, at vi ikke tager konsekvensen af dette og betragter »pionertiden« som selve livet snarere end som »bare begyndelsen«.

Det tredje og mest omfattende eksempel gælder tanken om »det alternative samfund«. Modsigelsen til og konkurrencen med det gamle samfund ligger i selve tilblivelsen af det nye. Tilblivelsen kan ske efter en revolution, efter en krig, efter en naturkatastrofe. Det alternative samfund ligger altså i selve udviklingen af det nye, ikke i dets fuldførelse. Fuldførelsen eller færdiggørelsen indebærer fuldstændig overtagelse, og dermed at der ikke længere er nogen modsigelse, og heller ikke nogen konkurrence.

3. Kræfter som trækker væk fra det ufærdige

Budskabet er	Fremmed	Indvævet
Antydet	Konkurrerende modsigelse (alternativ) ↓ →	Konkurrerende enighed
Udformet	Ikke-konkurrerende modsigelse	Ikke-konkurrerende enighed

Figur 1.

Som jeg allerede har sagt er kræfterne som trækker væk fra det ufærdige — væk fra den konkurrerende modsigelse — mange og stærke. Vi må sige noget om disse kræfter som baggrund for betragtningerne om det ufærdiges påbegyndelse og videreførelse.

Figur 1 er en skematisk fremstilling af det stof, vi hidtil har gennemgået, og er sat op for at lette den videre fremstilling. Kræfterne som trækker væk fra det ufærdige — fra den konkurrerende modsigelse — går i to retninger, som pilene viser.

For det første findes der kræfter som færdiggør på en sådan måde, at modsigelsen bliver ikke-konkurrerende, at konkurrencekraften med andre ord ophæves. Den lodrette pil viser denne bevægelse. Sproget kan åbne for denne bevægelse. Presset i retning af finalisering i sprog, i retning af klargørelse af, hvad man mener, kan føre en opretholdt modsigelse i denne retning. Når sproget er finaliseret, er svaret givet, og modsigelsen bliver færdig udformet. Da kan det fremmede sprog afvises, og bliver afvist, som permanent uaktuelt og uforståeligt.

Men kræfterne som bevirker at modsigelsen ikke konkurrerer er alligevel ikke stå stærke. Langt stærkere er kræfterne, som *ophæver modsigelsen* og som omskaber den til en på forhånd færdigprøvet enighed, snarere end at gøre den ikke-konkurrerende. Den vandrette pil viser den færdiggørende bevægelse. Hvorfor er disse kræfter stærkere? Hovedårsagen er vel, at for nyskaberer fortoner mangel på konkurrence sig som farligere end enighed. For det første: Ikke-konkurrencen — når andre handler som om ens budskab ikke eksisterer — giver ringe håb om virkning, mens enighed giver større subjektivt håb. Selv om der her er tale om overgivelse og enighed fra *nyskaberens side*, kan man narre sig til at tro, at der er tale om overgivelse og enighed i modsigelsen fra modtagerens side. For det andet: som udtrykket bruges her, er mangel på konkurrence ingen relation. Den fortoner sig derfor som uigenkaldelig og irreversibel. Enighed, derimod, er en social relation, en mellem menneskelig interaktion. Som interaktion er den en proces, og man forestiller sig derfor, at ens egen enighed kan ændres til modsigelse igen, når det bliver nødvendigt. At dette i virkeligheden er næsten umuligt, håber jeg at de følgende afsnit vil antyde.

Også når det gælder modsigelsens ophævelse og udvikling til enighed (snarere end dens fastholden og udvikling til at blive ikke-konkurrerende) er sproget vigtigt. Nærmere bestemt: sproget står i et bestemt og vigtigt forhold til magt. Den mægtigste bestemmer (hovedsageligt) hvilket sprog man skal tale. Oppositionen er ikke mægtigst (dette er tilfældet næsten per definition). Dersom oppositionen vil

sikre sig at blive opfattet som konkurrerende, må den derfor begynde at tale de mægtiges sprog. Men sproget er mere end en formidlingsmulighed for information. Det er også med til at strukturere og definere problemstillingen. Jo mere de mægtiges sprog bruges, desto mere indlever man sig i at definere problemstillingerne *som de mægtige gør det*; desto mere indvævet bliver man i det gamle system. Man definerer problemerne sådan for at overbevise de mægtige om rigtigheden i modsigelsen. Men konkurrencen opretholdes da på bekostning af modsigelsen; modsigelsen ophæves og bliver til grundlæggende enighed; det konkurrerende indvæves i det gamle system, gennemprøvet og færdigt.

Jeg skal give et eksempel. I kriminalpolitikken snakker en opposition om brug af »behandling«. For oppositionen har begrebet oprindeligt en faglig og speciel mening, og er i sig selv en målsætning, ganske vist i en middel-mål kæde. For at gøre begrebet forstået og konkurrerende, oversætter man det så til magthavernes sprog. Man begynder f. eks. med at tale om »påvirkning« eller »holdningsbearbejdelse«. Men man har da med det samme defineret problemet på samme måde som modparten. For modparten er målsætningen et spørgsmål om »moraldannelse«, og behandlingsbegrebet er defineret derefter. Når juristerne i fængselsvæsenet endelig har forstået, betyder det, at de som ikke har magt – oppositionen – endelig har kunnet udtrykke sig perfekt i de mægtiges sprog. Og dermed er modsigelsen væk; problemstillingen er defineret på den måde de mægtige plejer at definere den.

Ofte vil her konkurrencen forsvinde sammen med modsigelsen, fordi magthavernes sprog jo også er færdig udformet snarere end blot antydende, og til sidst står man dermed overfor en ikke-konkurrerende enighed, en nikkende eksamenskandidat. Men i det følgende vil jeg tage én ting af gangen, og forudsætter et element af (skin-) konkurrence mellem former, som er indvævede og ikke-modsigende.

Den generelle konkurrenceform jeg har omtalt ovenfor er »overtalelsen«: repræsentanten for modsigelsen søger i udgangsstillingen at »overtale« repræsentanten for det gamle system til at udskifte den gamle problemstilling med en ny. Af de angivne grunde må overtalelsen foregå på systemrepræsentantens sprog, altså med den følge

at enighed om, snarere end modsigelse til, den gennemprøvede, færdige problemstilling opstår.

»Overtalelsen« er en af de tre vigtige (måske ikke udtømmende) konkurrenceformer. Den næste er »eksemplet«. Mens »overtalelsen« er sproglig, er »eksemplet« praktisk. Repræsentanten for modsigelsen udfordres til at vise, hvad hans alternativ duer til »i praksis«. Hvis udfordringen ikke tages op, bliver modsigelsen let afvist som ikke konkurrencedygtig – den lodrette hevægelse i vort skema bliver aktuel. Den eneste chance er derfor ofte at tage udfordringen op. Men »i praksis« vil sige handling på det gamle systems præmisser: det er netop det gamle system, som definerer, hvad der praktiseres, og dermed hvad der er gennemførligt og ønskeligt. »Eksemplet« konkurrerer ganske vist. Men lige fra begyndelsen konkurrerer det på systemets præmisser, både når det gælder »realistiske« midler og »ønskværdige« mål. Modsigelsen ophæves; der konkurreres om former, som er indvævet i det gamle system.

Igen skal jeg give et eksempel fra kriminalpolitikken. Psykologen, der tager stillingen som fængselsinspektør for at vise at midler og/eller mål kan ændres, konkurrerer fra begyndelsen af så afgjort på systemets præmisser (både på middel- og målsiden), og må – for i det hele taget at kunne udøve sin virksomhed – langt hen ad vejen godtage systemets definition af »det realistiske« og »det ønskværdige«.

Tilsyneladende er det muligt at undgå »eksemplet«s misære. Det har været hævdet, at man kan gå ind i det gamle system, arbejde for kortsigtede forbedringer på systemets præmisser, og samtidig opretholde det langsigtede revolutionære mål. Igen et eksempel fra kriminalpolitikken: det har været hævdet, at ved at udbygge demokratisk valgte tillidsmandsudvalg hlandt fangerne, vil man ikke bare opnå kortsigtede velfærdsforbedringer m. v., men også få et middel til fængselssystemets endelige sammenbrud indefra. Det gælder blot om konstant at opretholde det langsigtede mål og stadig vende tilbage til det.

Der findes dog mig bekendt intet klart eksempel fra praksis på at dette lader sig gennemføre. Netop ikke fra praksis. Man overser her den absorbering, som sker ved en sådan praksis. Måske er denne absorbering ikke logisk eller principiel nødvendig, men den er psykologisk helt presserende. Den fører til, at man i praksis bøjer af overfor det langsigtede mål. Absorberingen har mindst tre elementer.

Den sker ved *indlemmelse*: det nye tillades fra begyndelsen af kun i reduceret form, og bevidstheden om det langsigtede mål brydes derfor let. Det sker ved *indvielse*: oprøreren indvies i systemets hemmeligheder og bliver derved bragt til tavshed udadtil – så at sige gennem sin tavshedspligt. Begge disse absorberingsformer kan brydes ved hårdnakket at fastholde den langsigtede målsætning. Det kan den tredje form også, men det er så hårdt, at det psykologisk er næsten umuligt. Den tredje form er *ansvarliggørelsen*: man udfører i systemet handlinger som man bliver gjort medansvarlig for. Ansvarliggørelsen har konsekvenser for og styrer ens videre handlinger for så vidt som man da ikke kan frasige sig ansvaret for direkte at have styret udviklingen væk fra det langsigtede mål.

Den tredje konkurrenceform som skal behandles her, er »realiseringen«. I »realiseringen« tager man skeen i sin egen hånd og forsøger selv at oprette det alternative. Grænsen mellem »realiseringen« på den ene side og »overtalelsen« og »eksemplet« på den anden er flydende i praksis, noget som – netop gennem praksis – let fører til »overtalelsens« og »eksemplets« specielle vanskeligheder. Men i princippet er der en forskel: mens »overtalelsen« og »eksemplet« bygger på den strategi at gå ind i det bestående system, bygger »realiseringen« på den strategi at stå udenfor og bygge uafhængigt op.

»Realiseringen« har to hovedvarianter: (1) udmeldt kan man forsøge at opbygge alternativet isoleret fra det bestående (hippiesamfundet); (2) udmeldt kan man forsøge at opbygge det alternative ved at omstyrte det bestående. Strengt taget er det kun den anden variant, som konkurrerer med det bestående, men empirisk – udenfor idealtypen – kan der også i den første variant være stærkere eller svagere elementer af konkurrence til stede hos deltagerne. Men bortset fra, at isolationen hurtigt bliver illusorisk, består konkurrenceen i så tilfælde af en kombination af »overtalelse« og »eksemplet«, med de vanskeligheder dette – som tidligere beskrevet – indebærer. Det er således den anden variant – arbejdet for omstyrtelsen – som indebærer en virkelig ny konkurrenceform.

Vanskeligheden her er imidlertid, at man altså er udmeldt. Det må man være for ikke at komme ind i »overtalelsens« og »eksemplets« problemer. Og da er faren stor for at man ikke længere skal konkur-

rere, for at man skal følge den lodrette pil og færdiggøres på den måde.

Nu er dette empirisk set mere kompliceret, fordi man samtidig med at man udmeldt arbejder for omstyrtelsen kan forsøge at opheve konkurrencemanglen. Sagt med andre ord: dette er lettere end det modsatte, nemlig at ophæve enigheden. Heri ligger det håbefulde ved en sådan virksomhed. Man kan lave strejftog ind på det bestændes område: bidrage til kriser som i deres tendens virker alment alarmerende på det bestående (vilde strejker, for eksempel) skabe kadrer som – selv om de er i minoritet – har evne og styrke til afslørende virksomhed, osv. Pointen er, at man – i modsætning til i »overtalelsen« og »eksemplet« – kan aktionere »i det rette øjeblik«; når betingelserne er gunstige. Historisk ved vi, at dette kan gøres, særlig i kraft af den pædagogiske og bevidstgørende funktion som sådanne antydende aktioner har, og vi ved, at omstyrtelsen kan finde sted.

Det vi imidlertid også ved er, at den nye orden som oprettes indeholder elementer af den orden man søgte væk fra. Nogen uproblematisk afsluttet tilstand af endelig ophævelse er der ingen grund til at forvente sig. Omstyrtelsen bliver ikke endelig på denne måde, for det nye indvæves i det gamle. Måske vil udviklingen i samfund som Kina og Albanien vise, at det ikke *nødvendigvis* er sådan. Men indtil det sker, støtter jeg mig til de historiske eksempler, som ikke er opmuntrende, og tilføjer, at jeg ikke tror at nogen kinesisk eller albansk marxist-leninist vil hævde, at deres samfund har nået til en sådan afsluttet tilstand af endelig ophævelse. Det kommer jeg tilbage til i senere kapitler.

Vi er tilbage ved færdiggørelsens problem, som her kan uddybes. Jeg lægger en omstridt fortolkning til grund. Ethvert samfund har visse generelle krav, som må tilfredsstilles. Endvidere har et samfund begrænsede variationsmuligheder, når det gælder måder at tilfredsstille disse krav på og samtidig eksistere som samfund. Eksistensen af »samfund« er altså i sig selv strukturerende på en begrænsende måde; i sig selv anti-alternativt. Begrænsningerne ligger delvis i samfundets relationer til andre samfund; samfund som ikke er ændret. Men begrænsningerne er også indbygget i selve fænomenet »struktur«. Det nye samfund bliver – når det er færdig oprettet – således på fundamentale måder lig det gamle. Det er som det nye fængsel

som — når det er færdig oprettet — på fundamentale måder bliver lig det gamle.

Hvad er det for generelle træk ved »struktur«, som gør, at »forandringer« vender tilbage til udgangspunktet? Jeg har særlig de to dimensioner »differentiering« og »integration« i tankerne. Dette er helt generelle processer, og pointen er at de optræder i kombination: differentieringen fæstner sig eller forbenes ved en integrering af de differentierede dele. Processerne har været påpeget i sociologien fra Spencer og fremefter og er måske i særlig grad blevet analyseret af Max Weber. De kan konkretiseres på forskellig vis, som i arbejdsdeling koblet til bureaukrati. For eksempel ser det ud som om Sovjetunionen står over for disse konkretiseringer af processerne, og man kunne måske sige, at Sovjetunionens problem dermed i første række er et »webersk« problem. I hvert fald kan marxist-leninisternes kritik af Sovjet fortolkes derhen, at de betragter Sovjets problem på denne måde.

Af dette syn på færdiggørelsen følger for øvrigt ikke kun, at en afsluttet tilstand af endelig ophævelse ikke kan forventes. Det medfører også, at de nye indre modsætninger i den nye orden ikke »automatisk« fører til ny sprængning og ny ophævelse. Hvis man havde kunnet stole på en sådan »automatik«, ville en ny ophævelse i hvert fald stadig være sikret. Heller ikke dette er det rimeligt at sætte sit håb til.

Pointen er da at undlade at gøre det nye — eller omstyrtelsen — færdig. Det vil sige, at man må modstå at blive trukket i nogen af retningerne i figur 1. Dette er som sagt ikke let.

De to retningspile i figur 1 har her været behandlet hver for sig. Før vi forlader de kræfter, som skaber bevægelse væk fra det ufærdige, vil jeg kort diskutere hvordan de to retninger kan operere i forening med hinanden.

Vi kan tage udgangspunkt i en norsk kriminalpolitisk organisation, KROM. KROM modsiger og konkurrerer, mens den er under dannelse, mens den endnu ikke er færdigprøvet og færdigudformet. Derfor har det været korrekt at holde forholdet mellem det såkaldte »revolutionære« (langsigtet ophævende) og det »reformistiske« ele-

ment åbent i KROMs politik. Så længe dette forhold er åbent, så længe man ikke definitivt begrænser sig til en af disse forenkledede former, ligger der både modsigelse og konkurrencekraft i organisationen: systemets præmisser fornægtes, og modtageren af kritikken kan ikke slå sig til ro med, at kritikken ikke angår dem. Det er symptomatisk, at organisationens modstandere forsøger at »placere« KROM netop langs dimensionen »revolutionreform«. Dagbladet *Verdens Gang* har således på lederplads krævet, at KROM »skal« træffe valget mellem de to linier. Det er i realiteten valget mellem at blive »uddefineret« som irrelevant og »indefineret« som ufarlig. Og det véd *Verdens Gang*. Kravet belyser et grundlæggende træk ved det system som til enhver tid består, hvor *Verdens Gang* hører hjemme, nemlig dets vægt på færdig udformethed langs modsigelsesdimensionen. Kravet belyser også det bestående systems strategi for selvbevarelse. Mangelen på tolerance overfor uklarhed langs modsigelsesdimensionen, og pointeringen af at man kun kan vælge mellem forskellige veje til klarhed, kan betegnes som et af kendetegnene på et »autoritært socialt system«. Pointen er, at ethvert socialt system, som er etableret, også er autoritært på denne måde, og at det ved valget mellem »uddefinering« og »indefinering« bruger dette sit autoritære præg — sammen med sin magt — til mere definitivt at placere, og dermed uskadeliggøre, organisationer under tilblivelse.

I den grad KROM idag giver efter og kun indtager det »revolutionære« standpunkt, i samme grad mister organisationen også konkurrencekraften. Modsigelsen opleves som irrelevant. I den grad KROM giver efter og kun indtager det »reformistiske« standpunkt, i samme grad mister organisationen selv modsigelseselementet. Så længe man undgår at begrænse sig til et af disse forenkledede standpunkter, og »placeringen« ikke har fundet sted, er tilblivelsen fremdeles i gang, og organisationen modsiger og konkurrerer. I den udstrækning valget træffes, er det i hvert fald væsentligt klart at forbeholde sig retten til at ændre standpunkt. Men dette er ikke let, af grunde som har været behandlet ovenfor, og det første valg er derfor let vejen til færdiggørelse. Afhængig af hvilket valg der træffes, ophæves konkurrencekraften eller selve modsigelsen.

Da kan det være tidspunktet for organisationens opløsning. Men hvis valget falder ud til fordel for det »revolutionære« standpunkt,

og hvis valget tager et stykke tid (hvis man altså kan klare at modstå valgpresset et stykke tid), er dette alligevel ikke så sikkert. For det kan tænkes at netop skabelsen af KROM, og lignende organisationer, i mellemtiden har skabt et klima hvor uafklarethed langs »revolution-reform« dimensionen ikke længere giver konkurrencekraft, og hvor det revolutionære standpunkt ikke længere er »uddefineret« i samme grad. En organisation kan blive udformet i sin uklarhed langs en dimension som denne: sådan er altså organisationen. I så tilfælde kan organisationen kun leve videre efter et mere »revolutionært« valg, forudsat man indbygger ufærdighed på andre punkter.

Men organisationen kan næppe leve videre, hvis valget er »reform-præget«. Vanskeligheden er — som jeg har været inde på — at denne bevægelse er stærkest. Det afgørende må da være at sætte modforanstaltninger ind imod den.

De ovenstående afsnit skulle sætte os i stand til at forstå selve ufærdighedsbegrebet bedre. Den ufærdighed der er tale om i dette arbejde, og som det altså ikke er let at opretholde, drejer sig om ufærdighed i den målsætning, som er sat. Ufærdighed i midler alene er ikke nok.

Ufærdighed i den målsætning, som er sat, betyder dog ikke, at man ikke ofte på vejen må sætte sig afklarede kortsigtede målsætninger og del-mål; 5-års planer eller sådan noget. Og derfor må man også have plan og koordinering i kampen. Pointen er, at disse kortsigtede målsætninger ikke bliver de endelige, men forbliver skridt på en vej som alligevel er fremmed og ikke mere end antydning — ufærdig.

Men jeg tilføjer, at selv om man må have kortsigtede afklarede målsætninger med tilhørende kamporganisation, betyder sådanne målsætninger samtidig at faren for færdiggørelse — ophør og såkaldt »konsolidering« — straks er større. Dette er et af de sværeste dilemmaer, og det vil fortsat optage os.

4. Igangsættelse og opretholdelse af det ufærdige

Lad os sige at vi har vakt en interesse for det ufærdige blandt dem, som har været tilfredse med systemet. Hvordan sætter vi så det ufær-

dige i gang i praksis? Jeg skal her kort antyde nogle foreløbige synspunkter på dette komplicerede spørgsmål.

Det mest generelle svar er, at dette sker ved en *ophævelse* af det bestående. Kun gennem ophævelsen af det, som er færdigt, får det ufærdige chancen til at træde i stedet.

Tidligere nævnte jeg tre eksempler på det ufærdige: Kærligheden, behandlingseksperimentet og »det alternative samfund«. Kærligheden er forholdet, hvor tilstanden af kærlighedsløshed er i færd med at ophæves. Behandlingseksperimentet er forholdet, hvor anstaltsstrukturen er i færd med at overvindes. Det »alternative samfund« er samfundet, hvor den gamle samfundsorden er i færd med at ændres fundamentalt.

Men her er det let at narre sig selv. En ændring hvor vi forlader en orden til fordel for en anden orden *som venter* er ingen ophævelse. Det er kun en substituering, som nok kan indebære forskelle i detaljen, og »forbedringer« i detaljen, men som ikke indebærer ændring i struktur. Strukturelt gentager færdig udformede nyordninger de gamle løsninger; vor relation til det som venter, bliver strukturelt den samme som vor relation til den gamle orden.

Ophævelsen når vi således i brudet med den herskende orden, hvor vi *samtidig* står overfor et uberørt felt. Det vil for så vidt sige at ophævelsen og den allerførste fase af det ufærdige bliver en og samme ting. Frihedens øjeblik er at gå ind i det uberørte felt. Friheden er angsten og glæden ved at gå ind i det uberørte felt.

Men da ophævelsen og den allerførste fase af det ufærdige er en og samme ting, siger ophævelsen ikke noget om, hvordan det ufærdige igangsættes, og vi er for så vidt lige langt. Hvad sætter ophævelsen eller første fase af det ufærdige i gang?

Ophævelsen og dermed det ufærdige, igangsættes i hvert fald ikke gennem kontinuerlige, udbyggende — »konstruktive« — reformer af det herskende system. I de udbyggende reformer fastholdes nemlig hovedstrukturen til enhver tid; ændringerne sker i detaljen. De psykologiske mekanismer, som forhindrer én i at fastholde det langsigtede mål gennem de små udbyggende reformer, har allerede været behandlet. Lad mig her tilføje: De udbyggende reformer kan også ved deres tilpasning til og nylegitimering af den herskende orden *udsætte* ophævelsen og det ufærdige. Arbejdet for sådanne reformer

kan med andre ord direkte styrke og integrere den herskende orden. Om *alle* småreformer har denne virkning er et åbent spørgsmål, men af og til kan det faktisk virke sådan, og i hvert fald har forsvarerne for de kontinuerlige, udbyggende reformer som middel til en fundamental strukturændring ikke kunnet påvise det modsatte.

Ophævelsen, og dermed overgangen til det ufærdige, igangsættes ved en bevidstgørelse af, at man af nødvendighed står over for *et dilemma*; ved den bevidste oplevelse af, at man faktisk må *vælge* mellem en fortsættelse af den herskende orden (eventuelt med mindre ændringer), og en overgang til noget som er ukendt. En sådan bevidst oplevelse er ikke nogen tilstrækkelig betingelse for igangsættelsen af ophævelse og ufærdighed, men den er helt nødvendig. Det vil sige, at den tilslørende, uprincipielle kombinationstækning som narrer én til at fortsætte den gamle struktur, må afdækkes, og valget mellem siderne i dilemmaet må stå os klart.

Et stykke ad vejen betyder dette, at vi må bruge et af det bestående systems egne våben: det er nu os som kræver, at systemets folk træffer et klart valg. Men her ophører også ligheden. Dilemmaet består nemlig ikke i at der findes to forskellige veje til opretholdelse af status quo (ufarlig reform og »uddefineret« irrelevans). Valget står mellem vejen til status quo (konsekvensløs reform) og vejen fra status quo (virkningsfuld ophævelse). Det er således ikke et valg mellem forskellige veje til færdig afklarethed, men mellem færdig afklarethed og det ufærdige. Valget pointerer netop tolerance for uklarhed som modsætning til status quo. Som sagt er bevidstheden om dette dilemma en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for løsrivelse og igangsætning af det ufærdige.

De konkrete fremgangsmåder til at skabe en sådan bevidsthed skal jeg ikke komme ind på her. Det er gennem bevidstheden om dette dilemma, og om at man må *vælge* mellem status quo og ophævelsen, at det frigørende ved at gå ind i ophævelsen og ind i det ufærdige får fuld mening.

En sådan bevidstgørelse indtraf for eksempel i forbindelse med ændringerne i loven om løsgængeri i Norge foråret 1970. I sit lovforslag foråret 1969 gik Justitsdepartementet ind for nogle mildnende ændringer i loven om løsgængeris bestemmelser om kriminalisering af offentlig beruselse og tvangsarbejde. Man foreslog samtidig, at en

komité skulle vurdere mere ophævende forandringer, og denne komité blev nedsat i august 1969. I sit lovforslag afveg Justitsdepartementet fra Straffelovrådets oprindelige indstilling om sagen, i en noget mere klientvenlig retning. Men systemets struktur blev opretholdt.

Modstanderne af loven om løsgængeri anvendte efteråret 1969 til at klargøre det *dilemma*, man her stod overfor, og til at påvise at man i Justitsdepartementets linie *faktisk valgte den gamle struktur*. Det som nærmere bestemt måtte klargøres var, at kun en *ophævelse* af den gældende ordning ville føre til en anden ressourcefordeling (opbygning af »alternativer«) for »klientelet«. Nogen ny ressourcefordeling ville ikke komme »af sig selv«; man kunne ikke vente med ophævelsen »til alternativet forelå«; ophævelsen måtte til for at fremtvinge nye løsninger.

Foråret 1970 foretoges ændringer af ophævende karakter i loven om løsgængeri: man ophævede kriminaliseringen af offentlig beruselse og man ophævede tvangsarbejdet, *uden* at vente på færdige »alternativer«. Kort tid efter var man inde i en intensiv ressourcefordelingsperiode for hjemløse alkoholikere. De hjemløse alkoholikere var desuden blevet synlige, og var derved trådt ind i en relation til det øvrige samfund. Blandt andet var landets fattigdom blevet mere bevidst for andre. Kort tid efter lovændringerne var man i et af de mulige alternativer.

Men hvor længe vil alternativet — den ufærdige opbygningsproces — vare? Dette er ikke let at besvare. Problemet er generelt. Det ligger i følgende: et herskende system har grænser, som beskytter det mod indflydelse udefra. Det er disse grænser, man ønsker at ophæve, netop fordi de jo opretholder det herskende system. Men når grænserne er ophævet — hvilket var formålet i første omgang — har man samtidig åbnet for andre systemer af uønsket karakter; indflydelse som det herskende system med dets gamle grænser for så vidt holdt udenfor. Dette er ikke kun et problem i forbindelse med loven om løsgængeres forhold til kontrolpolitikken i øvrigt. (Kontrolpolitikken i øvrigt kan forventes at invadere det frigjorte felt og indføre nye kontrolformer). Det gælder for kontrolpolitikens forhold til den øv-

rige socialpolitik; for socialpolitikens forhold til den øvrige samfundspolitik; samfundspolitikens forhold til det internationale system, osv. Oprindeligt var ændringen i loven om løsgænger ikke reformpolitik, fordi grænserne mellem det system man ophævede og andre systemer var så klare. Men ændringen kan blive reformpolitik netop fordi de nævnte klare grænser bliver ophævet. Dette kan kaldes ophævelsens paradoks. Det samme er som sagt også væsentligt i forbindelse med en mere generel samfundsrevolution. I et internationalt perspektiv – fordi de gamle systemgrænser er ophævet – kan den blive en absorberet reform. Jeg tror dette er en af de mest grundlæggende årsager til at det ufærdige har så vanskeligt ved at forblive i den ufærdige proces.

Hvad er svaret på dette? Et svar er selvfølgelig den totale ophævelse; en samtidig ophævelse på alle relevante systemniveauer. Men dette er, som vi ved, ikke netop let gennemførligt. Og efter en tænkt total ophævelse vil den ufærdige opbygningsproces ikke fortsætte i det uendelige. En sådan proces fortsætter ikke »af sig selv«. Jeg bygger her på de ræsonnementer, som tidligere har været skitseret. Processen vil stagnere efterhånden som problemet løses, og systemgrænser vil udkrystallisere sig.

Hvis *problemet* ligger i ophævelsens paradoks, så ligger også *svaret* på problemet i ophævelsens paradoks. Det problematiske ligger som sagt i, at selve ophævelsen af grænser fører nye, mere omfattende grænsesættende systemer ind i det frigjorte felt. Svaret på problemet ligger i, at netop dette åbner muligheden for ny ophævelse, og dermed fornyet ufærdig proces. Uden nye grænser at ophæve, er nye ophævelser, og hermed ny ufærdighed, utænkkelig. Svaret ligger altså i selve modsætningsforholdet mellem de ophævede og systemskabende kræfter, og i den stadige ophævelse, opbygning, nyophævelse, på stadig nye niveauer. Der er tale om en stadig roterende overgang til en stadig ny ufærdighed. Jeg oplever dette som selve livets proces.

Hvis dette er svaret, så skal det medgives, at svaret ikke er let at gennemføre i sociale strukturer. Men jeg oplever, at det er hér håbet ligger, også for sociale strukturer. Jeg skal i denne omgang bare kort nævne en vanskelighed i forbindelse med traditionel reformpolitik som man ikke behøver at støde på her. Jeg tror det er muligt et langt

stykke af vejen at undgå de psykologiske bindinger som blev nævnt ovenfor i forbindelse med den almindelige reformpolitik. Disse bindinger eksisterer for så vidt som det revolutionære mål *kun* er et meget langsigtet mål, som man forestiller sig skal nås gennem en række reformled. Det er i denne reformproces, at vi bøjer af overfor det langsigtede mål. Muligheden for at undgå disse bindinger ligger i, at ophævelsen af ordninger ikke kun er det omfattende og langsigtede mål, men også *hele tiden det helt nære sigtepunkt, om nødvendig på et meget begrænset delfelt*. Det er med andre ord afgørende, at arbejdet for ophævelsen og dermed for det ufærdige – det alternative – ikke kun anskues på længere sigt, men *altid foregår og absolut så direkte og konkret som mulig*. Ophævelsen må stå helt nær som en *umiddelbar bestandig målsætning* på det felt hvor man har valgt at arbejde. *Til enhver tid og konkret* må man arbejde, ikke med udbyggende reformer som led i en langsigtet ophævede politik, men med *konkret, direkte og jordnære ophævelser* som led i den langsigtede politik. En *stadig* fastholden af en sådan *umiddelbar målsætning* i det daglige er helt nødvendig for at undgå de nævnte psykologiske bindinger.

Og selv da er det vanskeligt nok.